

Makkai Sándor homiletikai munkásságának fejlődési szakaszai

Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkásságának egészében a homiletikai fáradozás és gazdag igehirdetői pályája az a terület, amelyen egyértelmű és töretlen fejlődést mutat. Természetesen teológiai fejlődésének szakaszai igehirdetését is mélyen meghatározták, de a megjelent kötetek újabb és újabb előrelépést jelentettek az Ige mélyebb üzenetének felmutatásában. E miatt az egyívű folyamat miatt hiba lenne merev korszakhatárokat húzni Makkai négy évtizeden át elhangzó, nyomtatásban közölt igehirdetéseit ismerve. Ha mégis érzékelteni akarjuk homiletikai munkásságának fejlődési szakaszait, akkor úgy mutathatjuk fel, mint amelyeken a *gyönyörködtetéstől az építésig* (1910–kb. 1917/18), *az építéstől a református öntudat homiletikumáig* (kb. 1917/18–kb. 1925), *a református öntudat homiletikumától a missziói igehirdetésig* (kb. 1925–1945) jut el, és utolsó korszakában meg is marad a missziói igehirdetés mellett (1945–1951).

1. A gyönyörködtetéstől az építésig (1910–kb. 1917–18)

A vallástudomány XX. század eleji lélektani-filozófiai irányának kolozsvári „légköré” és Ravasz László közvetlen hatásának egy életre meghatározó erejű impulzusa jellemzi Makkai igehirdetői indulását. Két részre bonthatjuk a megjelölt időszakot: kb. 1910–kb. 1914 és kb. 1915–kb. 1923. Az első igemagyarázatokban, amelyeket Makkai még teológiai hallgató korában és közvetlenül utána írt, élmények és tanulmányok szövődnek össze. Emlekezésében azt írja Ravaszról, hogy „a szónoklásban és írásban való képességeimet felismerve, mindinkább szárnyai alá vett és szelíd módja szerint észrevétlenül irányított”.¹ Ravasz akkortájt fogalmazódó-formálódó, majd 1915-ben megjelenő *Homiletikája*² adja számára azt az elméleti alapot, amelyről a későbbiekben lesz ugyan mit letisztogatnia Makkainak, de amin a továbbiakban le tudja mérni az egyéb hatásokat, és amihez hozzá is tudja majd illeszteni a maga új felismeréseit. Ravasz *Homiletikáját* először tanulta, aztán ismertette *Az Útban*,³ majd tanította Sárospatakon. Liberális és esztétizáló vonások éppúgy jellemzik ezt az időszakot, mint a tételezés és a meglepő szerkesztés. Az igehirdetések megjelölés helyett 1913-ig jobban fedi Makkai műfaját a „vallásos elmélkedések” meghatározás, amit első kötetének⁴ alcímeként használ. A meditatív jelleg is mutatja, hogy mint teológiai hallgató nem konkrét gyülekezetben gondolkodik, hanem úgy általában a keresztyén ember helyzetébe próbálja beleélni magát. Igyekszik a bibliai igén átszűrni a maga gondolatait és így – a korabeli szóhasználat szerint – személyes vallásos élményét előtárni. Ez a bibliai elbeszélések korszaka is, amikor a narratív jellegben szépírói felvillanásokkal is találkozunk. Ravasz László elismerő recenziójának két sorában Makkai induló igehirdetői korszakának minden jellemző kulcsszava elhangzik: „Első könyvével már a magyar protes-

¹ A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtára őrzi Sárospatakon Makkai Sándor hagyatékát. Az ebből a forrásból származó adatok jelzete a továbbiakban: TiREK. Makkai Sándor említett önéletrajzi emlékezését l.: TiREK Kt 4820. 54.

² Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* (Homiletika). Református Egyházi Könyvtár XI. kötet. Pápa 1915.

³ *Az Út* 1916. 289–292.

⁴ Makkai Sándor: „*Hitem, azért szóltam*”. Kolozsvár 1913. A Barabás Samu kolozsvári esperes által szerkesztett Egyházi Újságban és a Református Szemlében megjelent, valamint újonnan írt igehirdetői zsengéit gyűjtötte össze Makkai.

táns irodalom java meditátorai közé emelkedett. Mély gondolatok, finom megfigyelések, színes eleven szemléletek és gazdag alkalmazások teszik e kis könyvet az olvasóra nézve gyönyörködtetővé, a gondolkozóra nézve építővé és a prédikátorra nézve hasznossá.⁵

Az Út első négy évfolyamában megjelent Makkai-igehirdetések,⁶ amelyek vajdakamarási lelkipásztorsága és a Sárospatakon eltöltött tanév idején születtek, már a következő fejlődési szakaszhoz közelítést jelzik, bár ezekről Makkai maga is bevallja, hogy „az 1913–18. évek igehirdetési termékei nagyrészt a háború ideje és változó hatásai alatt írván, aktualitásuk folytán sem tartottam alkalmasnak kötetbe gyűjtésre”.⁷

2. Az építéstől a református öntudat homiletikumáig (kb. 1917–kb. 1925)

Az „*Írd meg, amiket láttál*”⁸ című kötet (amely az 1918–1922 közötti évek igehirdetői terméséből ad ízelítőt), az előbb említettek mellett, Kálvin és három ébresztő prédikátor hatását mutatják.⁹ Amivel azonosulni tudott Kálvin, Fosdick, Robertson és Peabody igehirdetéseiből, azokat a felismeréseket beépítette magába. Francis Greewood Peabody amerikai unitárius teológus, aki hazájában a szociáletika művelése terén végzett úttörő munkát s a *Social Gospel* kiváló prédikátora volt. Minden bizonnyal Imre Lajoson keresztül találkozott Peabody igehirdetéseivel Makkai, hiszen Imre Lajos kolozsvári segédlelkészége idején (1911) fordította magyarra Peabody *Afternoons in the College Chapel* című könyvét.¹⁰ Frederic William Robertson esetében viszont Makkai vált közvetítővé Tavasz Sándor felé.¹¹ A két angolszász igehirdetőről ismerjük Makkai véleményét is: „Ravasz László egyszer azt mondta Robertsonról, hogy »csizmában járt a szentjében«. De azt ő is elismerte, hogy a szentélyben járt. Tagadhatatlan, hogy a nagy angol igehirdető beszédeiben van bizonyos merevség, keménység és vaskosság. Az ő bizonyágtételében a hit legbensőbb tapasztalásai is olyan kifejezést nyernek, mintha természeti törvények volnának. De engem éppen ez a sajátossága nyűgözött le, mert amire mindig vágytam és törekedtem, azt a szilárd bizonyosságot, az isteni életnek azt a szinte tapintható valóságát sugározta. Igehirdetésén meglátszik, hogy szíve szerint katona akart lenni, mert Krisztus előtti hódolatában a kapernaumi százados hite nyilvánul meg, ő is úgy szemléli a világot, mint roppant katonai tábornok, melynek sokféle erői a vezérlő Igazságnak és Szeretetnek engedelmeskednek. Amilyen közvetlen közelivé tudta tenni Krisztus emberi alakjában Istent és országát, a Kereszt törvényében a megváltó Szeretet bünt megsemmisítő és bűnöst újjászülő hatalmát, éppen olyan mélységes igazsággal tárta fel az emberi lélek örvényeit és titkait. Élete sokkal rövidebb volt annál, semhogy tapasztalással és tanulással szerezhesse meg azt a csodálatos emberismeretet, a

⁵ Református Szemle 1914. 256.

⁶ Egy részük megjelent a későbbi igehirdetéseket is tartalmazó „*Zörgessetek és megnyitjátik néktek*” (1925) című kötetben is.

⁷ TIREK Kt 4820. 73.

⁸ Megjelent: Cluj-Kolozsvár 1923.

⁹ Korai prédikációiról ő maga vallotta meg az „*Írd meg, amiket láttál*” c. kötete előszavában: „Igehirdetői munkám közben nagy keresztyén bizonyágtévők, akikhez magam is épülésért fordultam, természetesen hatottak reám s a hatásuk az itt közölt beszédek némelyikén is meglátszik, noha az irodalmi függés mértékét magam sem tudnám megállapítani, annyira a magaménak érzem azokat a gondolatokat, amelyekkel ők segítettek és építettek engem. Így többek közt Kálvin, Robertson, Fosdick kétségtelenül hatottak reám s befolyásolták egyik-másik írásom irodalmi formáit és gondolatait is, noha ezekben is a kardinális rész s a felfogás és megoldás lényege saját egyéniségemből folytak.”

¹⁰ Imre Lajos: *Esti órák* (Peabody után angolból). Kolozsvár 1912.

¹¹ TIREK Kt 4820. 66. – Imre Lajos sem zárható ki a Robertson-hatásból, mivel Robertson születésének centenáriuma ő írt megemlékezést Az Út 1916. évfolyamának 235–243. oldalán.

lélek világában való tökéletes otthonosságot, amit beszédei tartalmaznak és árasztanak; elméjének kivételes intuíciója és hitének értelmet felülhaladó bölcsessége, résztvevő, segíteni kész szeretete nyitották meg előtte a lelkek ajtaját. A bibliai személyek és történesek meglevenítésében s a ma emberével való összekapcsolásában minden igehirdetőnek mestere lehet. Mély gondolatai sokszor hetekig foglalkoztattak, s bibliamagyarázataimban, prédikációimban mint ritka gyémántokat ragyogtattam meg őket. Ami Peabodyt illeti, ő friss ötleteket, csattanós alkalmazásokat, könnyed és tetszetős analógiákat halmozott fel az ifjúsághoz intézett rövid meditációszerű beszédeiben s derűs lelkű vezetőként segített át olykor lelki szakadékokon és meredélyeken. Felhasználtam üdítő megoldásait én is, mikor csak tehettem.”¹² A német teológiai gondolkodás struktúráján teológussá érő Makkai Sándort ezek az igazi erős angolszász hatások segítették abban az elszakadási törekvésben, amellyel sikeresen kikerülte, hogy csupán egy Ravasz-epigon maradjon.

Szintén ebben az időszakban jelent meg a „Zörgessetek és megnyitattik néktek” kötet, amely még 1914-ből származó elmélkedéseket is tartalmaz, amelyek kontrasztot, ellenpólust jelentenek, szemléltetik a korszakhatárok közötti óriási lelki fejlődést (vö. *A hűséges élet és A Völgegy barátja* c. beszédek).

Ebben a korszakban igehirdetési tartalmilag elmélyültebbek lesznek, amelyeknek formáját a textusból nyert üzenet természetes tételezése szabja meg. Az esztétikai szempontokról fokozatosan átkerül a hangsúly az építő szándéokra. Vallásfilozófiai-valláslélektani ismereteivel célba veszi az emberi élethelyzeteket. Valláspszichológiai pillanatképek és mély elemzések váltogatják egymást. Így lesznek beszédei antropológiai nézőpontúak, jellemzőek. A súlypont még az ember felé billenti, de közben nem mulasztja el a krisztusi értékeket, a jézusi életeszmenyt sem felmutatni. A legkomplikáltabb téma kibontása alkalmával is az építés gyakorlati célja vezérli (pl. *Júdás, A néma ördög*). A korszakhatár felé közeledve alábbhagy a filozófiai jelleg, és felerősödik a hitvallásos öntudat, a Krisztus ügye iránti elkötelezettség. Megmarad az igényes stílus, a világos logika, fokozódik az élő kegyesség.

Az 1923-ban bekövetkezett megtérési élménye¹³ hatására a theologia crucis motívumai is megszólalnak igehirdetéseiben. A Vécsei Szövetség lelki egyházat, élő gyülekezetet megcélzó programjának átgondolása és beindítása idején már határozott elképzelései vannak Makkainak is az igehirdetéssel kapcsolatban. Az 1925-ben tartott marosvásárhelyi lelkészértekezleten *Az igehirdetés válsága*¹⁴ címmel tartott előadást. Makkai szerint *az igehirdetés válsága a lelképásztori munka válságát is jelenti*, mivel az igehirdetés a gyülekezet összetartó ereje. Hogy Makkai milyen jól érzékelte ezt a kölcsönhatást, azt megerősítik Richard Riess és Hans Christoph Piper kutatásai, akik a modern homiletikai irodalomban szólnak arról, hogy napjaink igehirdetési válsága is tulajdonképpen a prédikátor kríziséből származik.¹⁵

Makkai a válság jeleit abban látta, hogy hiányzik az igehirdetésből a lelket megtartó erő, a személyes átélés szuggesztív hatalma és a keresztyén élet értékeit meggyőzően felmutató bizonyágtétel súlya. Makkai a Szentírásból állapítja meg az igehirdetés zsinórmértékét:

¹² Makkai Sándor: *Szolgalatom*. Bp. 1990. 41–42.

¹³ Makkai erről szóló beszámolóját közreadtam: *Confessio* 1990. 2. sz. 20–23.

¹⁴ Gondolatmenete megjelent: *Az Út* 1925. 179–180. A teljes szöveg: Makkai Sándor: *Aratás*. Losonc 1926. 29–38.

¹⁵ R. Riess: *Zur pastoralpsychologischen Problematik des Predigers*. Praxis Ecclesiae 1970. 295. s. köv. – H.Ch. Piper: *Predigtanalysen*. Göttingen 1976. Az igehirdetés krízise az igehirdető krízise, és ez a válság büntudatként nehezedik az igehirdetőre, ami viszont egyre inkább csökkenti az igehirdetésre való alkalmasságát. A könyv szerint ezért az igehirdető és az íghehallgató személye kerül a középpontba, és az, ami az igehirdetés közben kettőjük között történik. Piper megállapítja, hogy a homiletikában az antropológiai kérdések tabuá tételeének ideje lejárt. Az igehirdetés feltételeit empirikus úton kell meghatározni.

„tetszett Istennek, hogy az igehirdetés bolondsága által tartsa meg a hívőket” (1Kor 1,21). Ennek a megtartó bolondságnak pedig a „keresztről való beszéd” (1Kor 1,18.23) a tartalma. „Az igehirdetés eszerint a kereszt szellemének [...] hirdetése e világban, amely az önmegtagadás parancsában mindig megbotránkozik és az önfeláldozás parancsát, mint a legnagyobb bolondságot, mindig kikacagja, mert önző boldogságot keres, de mi tudjuk, hogy ezt a beteg és ördögtől gyötört világot semmi más meg nem gyógyíthatja, mint a Keresztnek ez a botránya és bolondsága.” A „*Szentírás homiletikájáról*” a 2Pt 1,16–21-ben látja. Ebből következik az igehirdető feladata: ismertesse meg testvéreivel a Jézus Krisztus hatalmát és jövetelét. Az igehirdetés annak megmutatása, hogy mivé teszi Krisztus azt, akihez jön. Ennek a megmutatásnak az eszköze kell legyen az igehirdető élete. „Szemléltetői kellett hogy legyünk az ő nagyságának a magunk életében, mielőtt beszélnénk arról másoknak.” „A Szentírás először a magunk számára kell hogy az élet könyve és tükré legyen s nem csupán textusgyűjtemény, melyből beszédünkhöz innen-onnan mottót ragadunk ki. [...] Igehirdető csak az lehet, aki lelkében fel tudott emelkedni a tapasztalásnak arra az ünnepi csúcására, ahol szívében megvilágosodott az ő számára, mint saját életének váltsága és üdve, az a tény, hogy Jézus az Isten Fia, hogy Isten a Krisztusban van teljesen. [...] Aki Krisztusban Istennel találkozott a szent hegyen, annak a katedra is szent hegyé magasodik, melyre magával tudja vinni hallgatóit Istennel való lelki találkozásra a Krisztusban. [...] A gyakorlatban existáló igehirdetés nagy része azért hull ki az igazi és termékeny igehirdetés köréből, mert nem a szent hegyről jött és nem a szent hegyről szólal meg.”¹⁶

Makkai a prófétai igehirdetés két elemének azt tartja, hogy egyrészt, „nem mesterkelt mesékből áll”, másrészt „nem saját magyarázatból származik”.

Makkai igéből vett tételei tökéletesen igazak. Korának igehirdetése ui. mesterkelt, élettelen szónoklattá lett, amely más prédikátorok át nem élt gondolatait vagy beszédeit szajkózta. A belső ürességet az illusztrációk, történetecskék, bölcs mondások halmaza borította el. Ahogyan Makkai mondja: „Nem lévén saját lelkünk kifejezése, kénytelenek vagyunk hozzá a hangban, modorban és gesztusokban adni azt, ami a másét a mienk látszatává teszi, s így született meg a prófétai bizonyosságtevés egyházában a szavaló prédikáció, a szónoki igehirdetés, amely elmaradt a küszködő, tragikus világtól, nem szól a ma emberéhez, ignorálja annak tényleges lelki szükségleteit, nem tud se elég szociális, se elég aktuális lenni s az éhesen hagyott lelkeket vagy a közönyt, vagy a szekták karjai közé löki.”

Makkai Sándor ezen a ponton fűjja meg a riadót, s kimondja: a szónoki igehirdetés ideje lejárt! „Az igehirdetés a lelkipásztori életnek és munkának nem egyik, a többiektől külön vagy azokkal ellentétes ága, hanem *centruma*, ahová életének és munkájának minden szála összefut s onnan megint szétsugárzik minden irányba.”¹⁷

Makkai maga mutat példát és jár elől a szónoklat-prédikáció igehirdetéssé tevésében. Az ő igehirdetésére is érvényes Boross Géának a XX. század eleji igehirdetésről szóló megállapítása: „*A húszas évek végétől kezd kibontakozni igehirdetésünkben a református öntudat erősítésének homiletikuma.*”¹⁸ Makkai már 1925-ben kijelenti: egyedül Isten csodája, hogy még egyáltalán él a megüresedett öntudatú református egyház. „Sajnos ott tartunk – írja –, hogy a magyar kálvinizmus sajátos vallásos tartalma, bibliai, hitvallási és teológiai karaktere, világnézeti típusa, erkölcsi eszménye, kulturális koncepciója és nemzeti missziója egy olyan lelki keverékké színtelenedett és erőtlenedett az egyház tagjaiban, hogy ma a kálvinizmusnak legfennebb az ösztönéről beszélhetünk, de nem az öntudatáról. És háládatosnak

¹⁶ Makkai Sándor: *Aratás*. 31–32.

¹⁷ Uo. 35.

¹⁸ *Studia et Acta* V. – Tanulmányok... Bp. 1983. 408.

kell lennünk az Úristen iránt, ha még az ösztön él és sarkallja a lelkeket, hogy a kábulatból kirázzák magukat és elinduljanak törvényes ősi örökségük öntudatos visszafoglalására.”¹⁹

A református öntudatra ébresztés nyitányát tulajdonképpen az általunk megjelölt korszakhatárra tehetjük, 1917-re, amikor a reformáció 400 éves évfordulója tükröt tartott a magyar protestantizmus elé. Az *Öntudatos Kálvinizmus*²⁰ programjának 1925-ös összefoglalásához vezető folyamat fogantatását érhetjük tetten Makkai három reformációra írt prédikációjában, amelyek nyomtatásban is megjelentek.²¹

A református öntudat ébresztését sohasem keverte össze Makkai a kálvinizmus dicsőítésével vagy a katolicizmus ócsárlásával. Az öntudat kérdését ugyanis nem más felekezetek letaposásával, nem is hamis hübrisszel látta megoldhatónak, hanem a reformatori elvek kibontakoztatásában.

3. A református öntudat homiletikumától az Ecclesia Militans mozgósításáig (kb. 1925–1945)

A harmadik korszak húsz évének változatos világi történései (kommunizmus megszületése, gazdasági válság, német egyházi harc, II. világháború) és a Makkai életében bekövetkezett változások (püspökség, expatriálás, egyetemi tanárság) hatással vannak igehirdetői útjára is. Van, ami folytatódik az előző korszakból, van, ami vadonatúj kezdeményezés, és van, ami ebben a korszakban erősödik fel és válik meghatározóvá.

Az öntudatébresztést felvállaló igehirdetések jelentik a kontinuitást. Az ekkor megjelenő gyűjteményes kötetek, az *Aratás* (Losonc 1926) és *A mi utunk* (Kolozsvár 1929) szerkesztésére, stílusára, lelki töltésére nézve ugyanazok a jelzők illenek, mint amelyeket a fentebbi kötetekkel kapcsolatban elmondtunk. A hívő értelmet célozza meg határozott küldetésudattal, hitvallásos elkötelezettséggel. Igihirdetéseire is rányomja a bélyegét az az álláspont, amelyet az *Aratás* előszavában így fogalmazott meg: „A kálvinizmus olyan vallásos szellem, mely az élet egész területét át akarja hatni s minden szellemi jelenséget ítélő szempontja alá akar vonni. Nem elégszik meg azzal, hogy az egyének elzárt kedélyvilágán belül a kegyesség gyöngéd égi virágait ápolja, hanem világnézetté, erkölcsi életesszémmé, kultúra- és jellemképző lélekke is akar lenni a világban. Megvannak a szempontjai a tudomány, a művészet, az erkölcsiség, a társadalmi és nemzeti élet számára is.”²² Az emberi oldal tehát még mindig jelentős, amelyet színez a püspöki szolgálattal együtt járó alkalomhoz kötöttség, amelynek ugyancsak vannak sajátos buktatói. Érdekes, hogy Makkai püspökségének a második és harmadik harmadában elhangzott igehirdetésekből nem is készült kötet.

Makkai püspökségének elején egy új és eredeti műfajt találta meg az igehirdetésnek. Közkeletű elnevezéssel előadásoknak²³ nevezte őket, de ez a szó nem adja vissza *Az elátkozott óriások*²⁴ sorozatának különlegességét. A műfaji meghatározás nem is sejteti, hogy ez

¹⁹ Makkai Sándor: *Öntudatos kálvinizmus*. Bp. 1925. 2.

²⁰ Uo.

²¹ Egyiket a Kolozsvári Egyházmegye jubileumi istentiszteletén mondta el (1917. július 8.) a *Mt 5,14–16* alapján, megjelent Makkai Sándor: „Zörgessetek és megnyitattik néktek.” 218. s. köv. Sárospatakon a 2Kor 4,6–10.16–18 kapcsán idézte fel a reformáció szellemét. Megjelent: *A mi örökségünk* (Sárospatak 1917.) 12. s. köv. A harmadik igehirdetés ifjaknak szólt a *Zsolt 110.3* alapján (Az Út 1917. 190. s. köv.).

²² Makkai Sándor: *Aratás*. Losonc 1926. 3.

²³ László Dezső hasonlítja össze – a már idézett emlékezésében – *Az elátkozott óriások* kapcsán Ravasz László hasonló előadásait a Makkai-előadásokkal. Ravasz általában műsor keretében adott elő, az élettől elvonatkoztatva, nem az Ige és a Szentlélek feszültségében, de mindig megérkezett a legfőbb értékhez, Jézushoz. Makkai liturgiai keret nélkül, életközeli és a lelki feszültséget végig megtartva.

²⁴ A nyolc előadás először 1928 januárjában hangzott el a Kolozsvári Református Nőszövetség alkalmain, majd ugyanitt és ugyanakkor nyomtatásban is megjelent.

alatt a cím alatt Makkai egyik homiletikai csúcsteljesítménye rejtőzik, amelyben – sarkítottan fogalmazva – az evangélium szekuláris interpretációjának korai kísérletét fedezhetjük fel. Jellemző lépések: a textusként szolgáló igék, bibliai történetek mindig a beszédekbe beépítetten szerepelnek, sohasem a kezdetükön; az egyes témák, körbejárando fogalmak rövid, lényegre törő exponálásával indít, amelyeket saját tapasztalatokkal támaszt alá (diagnózis); az igei megoldás lehetőségének felvillantása (quasi textus); a megoldás szükségességének, kívánatosságának, kivitelezhetőségének felmutatása (perspektíva); a megoldást adó új fogalom frappáns meghatározása (új definíció). Merész és egyértelmű fogalmazásával, a cirkalmas kánaáni nyelvet nélkülöző, azt feloldó friss szókapcsolataival világossá és szemléletessé teszi üzenetét. A magától értetődő evangéliumi látásmód ötvöződik a tiszta református szellemiséggel. A figyelemfelkeltés miatt különös kerülő utat választott az evangélium hirdetésére Makkai. Míg mások úgy járnak be a kerülő utat, hogy megtartják a régi formát és elhagyják az evangéliumi tartalmat (pl. moralizálnak), addig Makkai a formát változtatja meg és a tartalom, az Isten Igéje változatlanul megmarad. Ennek a műfaji kísérletnek a legnagyobb dicsérete az, hogy már a neves kortárs teológusok közül is többen felismerték annak homiletikai értékeit. László Dezső szerint „érdemes lenne ezt az igehirdetési módot komolyan tanulmányozni és a többi igehirdetési mód mellett alkalmazni”.²⁵ Tavasz Sándor a hasonló jellegű külföldi könyvek legjobbainak sorába tartozónak ítéli és az evangéliumokhoz „kommentárként” ajánlja.²⁶ Pilder Mária a svájci Hermann Kuttert szerette volna megnyerni, hogy a német nyelvű kiadás elé bevezető sorokat írjon, mivel Makkai és Kutter gondolkodása között olyan nagy lelki rokonságot érzett.²⁷ A legszembeötlőbb közös tulajdonság közöttük az egyház életével szemben tanúsított kritikai magatartás.²⁸ Makkai előadásairól Pilder Mária úgy tudósítja a svájci teológust, hogy azok „forradalmat jelentettek minden üres ceremoniális egyháziasság és farizeusi vallásosság ellen. Kísérlet volt ez arra, hogy újra áttörjön az igazsághoz, a Jézus Krisztusban való élő Istenhez. Új idők heroldkiáltása volt ez”.²⁹ A nem lelkésziek értékelése közül Németh László szavai érdemelnek különösen is figyelmet: „Egy papruhás gondolkodó vív ezekben az előadásokban a mai kereszténységgel az örök kereszténységért, az eleven élet fanatikusa idézi a kihűlt bazaltból a

²⁵ László Dezső: *Makkai Sándor (1890–1951)*. Kézirat. 19.

²⁶ Református Szemle 1928. 625.

²⁷ *Az Úr szolgálóleánya*. Válogatás Pilder Mária műveiből. Bp. 1988. 332. A lelki rokonsághoz l. még a 303. oldalt is.

²⁸ A 60 éves Kuttert köszöntő E. Thurneysen egyik legjelentősebb vonásaként a következőket mondja: „Nem programot kell adni – ez vallásos ideológiát tartalmazna –, hanem az igét. Az Isten valóságából, mintegy tüzes középpontból a mára nézve feltétlen érvényű szót kell kimondani. Kutter mindig az egyház mulasztásaként jelölte meg, hogy ezt nem merte megkísérelni, hanem megelégedett vallásos általánosságokkal, Krisztust üresen magasztaló szavakkal. Ebből egészen nyilvánvaló, hogy az a kritika, mellyel Kutter kora egyházát illette, nem magyarázható egyházellenes szenvedélyekkel. A küzdelem kiindulópontjának és motívumainak tisztaságáért, valamint a harc az ellen, hogy csupán politikailag és társadalmilag értelmezzék, ami öbenne tulajdonképpen végbemegy, nem volt könnyű. Ő azonban nem hagyta magát elsodortatni... Nagy teljesítmény, hogy itt, ahol minden az ember aktivitása után kiált, úgy képviseli az egyedül Istenre hagyatkozás és várakozás magatartását, hogy a maga idejében szükséges emberi aktivitás csorbát ne szenvedjen. Kutter áttörése minden ideológián és vallásos manipuláción, valamint az egyházat bűnbánatra hívó beszéde az az igen jelentős szolgálat, mellyel ő az egyházat szolgálta. Nála igazán nem »iskoláról« vagy »irányzatról«, hanem Istenről van szó” (*Zwischen den Zeiten*. 1923. IV. Heft. 8. s. köv.) – H. Kutterhez l. Török István: *Barth Károly teológiájának kezdetei*. Pápa 1931.; Pásztor János: *A svájci vallásos szocializmus és hatásai a magyar reformátusok között*. Bp. 1969.

²⁹ Uo. 332.

vulkán eredendő tüzét. [...] Szenvedélyes halott-támasztási kísérlet. Egy ember írhatott volna sokkal szebbet, ilyet csak a korigény írhatott.”³⁰

Makkainak ebben az igehirdetői korszakában erősödik fel és válik meghatározóvá az egyházi szöveg tanítása. A gazdasági világválság és a világháborúba rohanás veszélyének fokozódásával, a bolsevista kommunizmustól való félelmének növekedésével párhuzamosan biztatja a magyar reformátusságot hitének, szellemi erejének összeszedésére. A külső impériumok szorításából szerinte csak az élő Krisztus uralma, a „Szeretet impériuma” tud megmenteni. A harmincas években a harcoló egyház, az Ecclesia Militans mozgósítása³¹ központi témává női ki magát Makkai gondolkodásában. A kommunizmus pusztításának rémét kevesen ismerték fel olyan korán és olyan élesen, mint ő.³² Az egyház és a teológia válságos helyzetének ténye megkérdőjelezi benne a kultúrprotestantizmus jogosultságát is. A harmincas évek elejétől látszik, hogy – ha nem is direkt módon, de – az Ige teológiájának hatása alól ő sem vonhatja ki magát. Ennek nyilvánvaló bizonyítékait látjuk homiletikai felfogásának átalakulásában. Az 1939/40. tanév második félévében *Az igehirdetés elmélete*³³ címmel hirdetett kollégiumot. Az előadások vezérfonala Ravasz *Homiletikája* volt, amelyhez a döntő pontokon Makkai hozzáfűzte kritikai megállapításait. Ravasz liberális Kijelentésszemléletével szemben (a Kijelentés nagy vallásos személyiségek élményeit állítja elének) az élményt pusztán formának tartja, mert „nem emberi élményeken keresztül jön el Isten hozzánk, hanem a mi élményeink ellenére”. „A Bibliát az teszi Isten Kijelentésévé, hogy nem emberek mondják el gondolataikat Istenről, hanem ezeken a teljesen másodlagos eszközökön túl a Bibliában maga Isten szól hozzánk, az Ő akarata nyilvánul meg... A Kijelentés öltözik Isten Igéjében emberi gondolatokba. [...] Azért isteni Kijelentés, mert Isten szava. Függetlenül tennék emberi tapasztalatoktól az egyházat, ha emberi tapasztalatoktól várnánk a Kijelentést. Isten a kezdeményező egyedül. Ha így fogjuk fel a dolgot, akkor az igehirdetőnek a feladata nem lehet más, mint kihozni az Isten beszédét a hallgatók számára. Eléjük kell azt állítani.”³⁴ A homiletikai érték forrásának tárgyalásánál különösen nagy hangsúlyt tesz Makkai az Ó- és Újszövetség szerves egységére: „nemcsak arról van szó, hogy a kettő hasonló értékű és az egyik kiegészíti a másikat, még arról sincs szó, hogy kölcsönviszonyban vannak egymással (Latet-patet). Ennél többet kell mondani. Azt kell mondani, hogy egy könyv ugyanaz a két könyv.”³⁵ Ez legalább olyan világos állásfoglalás, mint a mai modern

³⁰ Németh László: *Két nemzedék*. Tanulmányok. Bp. 1970. 369–370.

³¹ Először az *Evangélium és egyház* c. előadásában mondja ki ezt a tételt: „Az Ecclesia Militans a mai idők követelménye, és ez az egyházi élet teljes mozgósítását parancsolja. Az egyháznak a maga hamis békességét, melyet a világgal kötött, ezt a mindkét felet megrontó megalkuvást föl kell bontania.” (*Nem békességet...* Bp. 1932. 61.) – L. még Makkai írásai közül ehhez a témához: *Az egyház válsága és a teológiai tudomány*. Igazság és Élet 1937. 139–144.; *Az egyház missziói munkája*. Bp. 1938. 52–55.; *Kijelentés és egyház*. = Károlyi Emlekkönyv. (Szerkesztette: Vasady Béla) Bp. 1940. 182–195., valamint I. Vasady Béla: *Az igehirdetés és teológiai tudomány az ecclesia militans életében*. (Theológiai Tanulmányok 40.) Debrecen 1934.

³² Ma igazán értjük, hogy mit jelentettek az 1932-ben megfogalmazott, vigyázásra intő szavai: „a kommunizmustól igen sokan új korszak megnyitását várják. Bizonyos optimizmussal remélik, hogy »majd letisztul«, s levetkezvén véres iszonyatosságát és szélsőséges hóbortjait, »csendes átsugárzással« áldásos megújulást fog árasztani a korhadó társadalomba. Ezek az ördögöt az ördöggel akarják kiűzni. Itt nem új korszak derengéséről, hanem a régi világ éjbe borulásáról van szó. A bolsevista kommunizmus szükségképpen következménye az utolsó évszázadok humanizmusának. A kimerült fa meddő halálvirága. Ha van új élet, akkor az csak ennek ellenére s nem belőle, hanem ellene fakadhat a lélek önmagába való visszahajlásából” (*Nem békességet...* 25.).

³³ TIREK Kt 4846. (gépezt). Kt 4847. (stencilezett)

³⁴ TIREK Kt 4846. 5–6.

³⁵ Uo. 6.

homiléta R. Bohren felkiáltása: „Das Alte Testament erinnert uns daran dass Kirche und Synagoge einen Gott haben.”³⁶

Makkai a Krisztus kettős természetével kapcsolatban is mélyebbre megy, mint Ravasz könyve, egyházfelfogásában pedig radikálisan más. Az egyházat társadalmi alakulatnak tekintő nézettel szemben vallja: „A mi felfogásunk szerint a Kijelentés számára alkotta Isten ezt a lelki szellemi teret, az egyházat.”³⁷ Az egyház tehát a Kijelentés tere, de a református igehirdető nem felejtethi el, hogy ennek a térnek az akusztikáját speciálisan református hitvallásaink tanításai teremtik meg.

Ugyancsak Makkai elvi-homiletikai gondolkodásába enged bepillantást az az 1943-ban megjelent cikk, amely a Magyarországot is elérő háború időszakának homiletikumát fogalmazta meg (*Igehirdetés a háborúban*³⁸). Az igehirdető nem tehet úgy, mintha békeidő lenne. A különleges szituációra nézve Makkai a következő tanácsokat adja:

– Az igehirdető ne tolja fel magát Isten ügyvédjének, „ne mesterkedjék azon, hogy a háború embertelen, szörnyű tényeiből kibúvászkdje Isten egyenes szándékát és közvetlen munkáját. A prédikációban nem a háború ténye és körülményei, hanem az ember, a lélek a fontos, aki ezzel a ténnyel és körülményekkel került szembe. A bűnös embernek a háborús időben is arra van szüksége, hogy a kegyelmes Istennel találkozzon.

– A háborús élet mindennapi viszontagságai miatt az igehirdető nem hanyagolhatja el a keresztyén élet mindig időszerű kérdéseit. Nem lehet telítve minden prédikációja a háborúval. Irányítsa hallgatóinak lelkét Isten országának és az ő igazságainak a keresésére, melyhez a minden egyebek ráadásul megadatnak ígérete fűződik.

– Az igehirdetés *hogyanjáról* azt mondja Makkai, hogy kerülje a nagy szavakat, ne szolgálja ki az igehirdető Isten Igéjével az Isten trónjára törő emberi akaratot, ne essen a hamis próféta szerepének hálójába, de hirdesse: a bűn halálra van ítélve, a szeretet győz, érdemes jól cselekedni, Krisztus békességében bízni. Az igehirdetőnek mondania kell, hogy a református keresztyén emberrel nem történhet már rendkívüli esemény, mert a legrendkívülbb csoda már megtörtént vele: Isten Krisztusban kiválasztotta és elhívta üdvösségre.

4. A missziói igehirdetés korszaka (1945–1951)

Makkai Sándor igehirdetői útja a II. világháború utáni években érte el legmagasabb pontját. Az *Itt és most* kötet, a *Döntő napok* és az *Egymás terhét hordozzátok* traktusok, valamint a Református Gyülekezetben megjelent igehirdetéseire reprezentálják e korszakot.

Általános és közös jellemzőjük ezeknek az igehirdetéseknak, hogy az abszolút szuverén Isten kegyelméről szoteriológiai tudatossággal szólnak. Az igehirdető Makkai Sándor a saját figyelmét és hallgatóinak szemét is az Isten Országá felé akarja irányítani. Az evangelizáció, az evangéliumi tanítás és a prófétai igehirdetés ötvöződik Makkainál egy csak rá jellemző igehirdetési formává, amelyet missziói igehirdetés névvel jelölünk. *Missziói*, mert ébresztő, személyes és evangéliumi, de textus-, gyülekezet- és időszerűségével, tanító és lelkigondozó elemeivel mindvégig megmarad *igehirdetésnek*. Az előző korszakokhoz képest *eltűnnek* a vallástudományi teológiára jellemző terminus technicusok, az antropológiai nézőpont, a spirituális eszmények időtlensége, a moralizálás, ugyanakkor *felerősödik* a forma tartalom alá rendelése, a textusok új megvilágításba helyezése, az evangélium központi üzenete, a döntésre hívó hang, a bibliai alakok mesteri ábrázolása és kortársi közelségbe hozása. Igehirdetéseinek ezek a vonásai igazolják azokat az elveket, amelyeket ő alkalmazott mások igehirdetéseivel szemben. Az 1947-ből fennmaradt, Révész Imre püspök kérésére készített prédikációbírálatai megőrizték számunkra gazdag igehirdetői életútjának

³⁶ Rudolf Bohren: *Predigtlehre*. 121.

³⁷ TIREK Kt 4846. 20.

³⁸ Igazság és Élet 1943. 2. sz. 26–28.

néhány letisztult és fontos elvi-homiletikai alapelvét.³⁹ 1. Az igehirdetés tárgyi alapjának biztosítását az exegézis jelentőségének komolyan vételében látta. 2. A gyülekezeti igehirdetés csak teljes teológiai rendszer alapján lehet igazán hatékony. A református igehirdetés a személyes bizonyoságtétel teológiai ellenőrzött és tisztán tartott formája, amelyek együtt adják a nagy igehirdetők klasszicitását. A prédikáció hatásának titka az, hogy az igehirdető személyesen bizonyítja: az Isten Igéje és az atyák hite valóban igaz. 3. Bár nem barátja Makkai a beszédszerkesztés túlzottan formális követelményeinek, azért Ravasz Lászlóval együtt elengedhetetlennek tartotta, hogy a beszédnek legyen meg a szigorú első logikája. E szerint lesz a beszédnek bevezetése, fő- és alrészai, befejezése. Fontos, hogy a beszédnek tömörödő és rövidülő haladása legyen, mert ezzel a szűkülő mivoltával nyeri meg hatékonyságát. A kidolgozásnál kívánatos, hogy az avatag, üres szónoki frazeológia helyett frissen szólaljon meg a személyesen átélt mondanivaló. Általánosságban a kidolgozás kérdése a tanulás, olvasás, a teológiai és irodalmi műveltség és a gyakorlás kérdése.

Makkai Sándor nemcsak ismert és gyakorlott evangelizátor volt, hanem határozott elvei is voltak a magyar református gyülekezetek evangelizálásáról. Az evangelizáció klasszikus tételei nála is meghatározóak. Ez derül ki *Az egyház missziói munkája* evangelizációról szóló részéből,⁴⁰ valamint a tíz évvel később született *Evangelizáció és gyülekezeti misszió* című tanulmányából.⁴¹ Makkai evangelizációról vallott elveit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

– *Az evangelizáció definíciója:* Az evangelizáció az a segítőszolgálat, amely a lelkeket bűnös állapotuk halálos veszedelmének megismerésére, igaz bűnbánatra, Krisztus melletti döntésre, valósgos megtérésre és újjászületésre kívánja segíteni.

– *Az evangelizáció feladata:* A konkrét gyülekezetben a hívő gyülekezet ébresztése és gyarapítása. Ezért áll közvetlen kapcsolatban az evangelizáció a gyülekezeti misszióval. Már Spurgeon is megállapította, hogy kétségbe vonja a gyülekezeten kívüli ébredés értékét: „Kétségbe vonom minden olyan ébredés értékét, amelyik nem Isten gyülekezeteiben kezdődik, s vonul be kívülről a gyülekezetbe. Ez nem felel meg a lelki élet törvényeinek. Az igazi ébredés a gyülekezet néhány hívő emberénél kezdődik, majd élővé teszi a tanítványok egész seregét, s azután kiárad a gyülekezetből a kívülállók közé. De belül kell kezdődnie. Halljátok ezt mindnyájan ti, akik a gyülekezet tagjainak érzitek magatokat, de nem látjátok, hogy olyanok vagytok, mint a nedves fa, amelyik nem akar égni, s így akadályozza, hogy a tűz az emberek között terjedjen...”⁴²

Az evangelizáció ilyen értelmű feladatára történt rávilágítás kettős ellenállásba ütközött Makkai korában. Egyrészt tiltakozott ez ellen a pietisztikus, metodisztikus gyökerű Bethánia Egylet, amelynek az evangelizációs stílusában domináns volt az individualista jelleg. Szerintük az egyéni megtérés és a Krisztussal való egyéni üdvkapcsolat önmagában befejezett cél, mely után a megtértek zárt közösségben való szent életfolytatása következik, amelynek kidolgozott rendje, formája és fegyelme van. A CE-munka a maga misszióját sokáig abban látta, hogy a maga zárt közösségébe mentsen egyes lelkeket a népegyházi gyülekezet közösségéből. Makkai erre találóan mondta azt, hogy így a *kovászt elzárták a tésztától*. Ennek a szemléletnek a gyógyítására kellett tovább mutatnia a Makkai-féle gyülekezeti evangelizációnak arra, hogy az egyén üdve nem cél, hanem kegyelemből együtt járó ajándék, mert a cél a hívő gyülekezet fölépítése.

Létezett azonban egy másfajta ellenvetés is, amelynek gyökerei Lutherhez és a holland szigorú református elgondoláshoz vezetnek. Ez a nézet azt mondja, hogy evangelizáció csak a gyülekezeten kívül szükséges. A gyülekezet munkája ui. nem az evangelizáció és a misz-

³⁹

⁴⁰ Makkai Sándor: *Az egyház missziói munkája*. Bp. 1938. 200–201.

⁴¹ Makkai Sándor: *Élő gyülekezet*. Bp. 1948. 77–85.

⁴² Boross Géza: *Az ébresztő prédikáció*. Theologiai Szemle 1991. 378.

szió, hanem csakis a nevelés. Az egyház a megkeresztelték iskolája. A nevelés a keresztségtől az úrvacsoráig tart, melynek során a megkereszteltet belenevelik az egyháztagságba. Ha a nevelésen túl még evangelizációra is szükség van, az a nevelés csődjét jelenti. Ennek a fel fogásnak az egyházfogalma téves. A Szentírás alapján nem beszélhetünk perfekt gyülekezetéről. Befejezett keresztyének és tökéletesen kész gyülekezetek nincsenek ezen a földön.⁴³

Az evangelizáció feladata továbbá a döntés elé állítás is. Makkai szerint „a döntés gyö keres, teljes megfordulást, megváltozást, odaadást jelent. [...] Ez a megfordulás nem történik harc nélkül”.⁴⁴ Erre a harcra mozgósít Isten az evangelizációval.

– Az evangelizáció szükségességét az egyházban létező nem-egyház indokolja. Az egyházon belüliek „keresztyénisége” sokszor megkérdőjelezhető. Az egyház legközvetlenebb missziói területe a nem-egyház. A nem-egyházban sürgölődhetnek lelkipásztorok, tanítók, presbíterek, diakónusok, egyháztagok, akik Isten előtt alvóknak bizonyulnak. Felébresztendők, mert a mi teendők nem az ítélet és kivétel, hanem a misszió. Óvakodni kell attól az ekleziolás szentségtől, amely borzadva zárkózik el a nem-egyházról a gyülekezetekben.

– Az evangelizátor személyére nézve Makkai is elsődleges kritériumnak tartja, hogy evangelizátor csak az lehet, akit személyes elhívás, kegyelmi ajándék és isteni küldetés tesz azzá. Külön hangsúlyt kap nála a szolgálat kisajátíthatatlansága, ezért több helyen enyhe iróniával jegyzi meg: nincs kizárva annak lehetősége sem, hogy evangelizátor akár még a lelkipásztorok vagy egyházi tisztviselők közül is kikerüljön.

– Az evangelizáció formája szerint éles, kihegyezett igehirdetés. Szabad, kötetlen, nem textusmagyarázat, amely nincs hozzákötve a kultikus istentisztelethez, még ha imádsággal és énekléssel van is összekapcsolva. A nagy evangelizátorok szabad igehirdetésnek nevezték ezt a formát, de abból nem engedtek, hogy az evangelizációs beszédnek igenis írásszerűnek kell lennie. Makkai Brunner szavait idézi: *az evangelizációs beszéd nem a Bibliából indul ki, de a Bibliához vezet*. Hozzátehetjük, hogy Bonhoeffer híres homiletikai utóiratában azt mondja: a nem textusszerű prédikáció még mindig lehet írásszerű és a Szentírás központjára vonatkoztatott. Luther maga sem volt gyakran textusszerű, de azért írásszerűen prédikált.⁴⁵ Ismereteink szerint Makkai ezt a tanácsot sohasem fogadta meg szó szerint. Inkább több textust vett, olykor hármát-négyet is, de ő az evangelizációk alkalmával is a Bibliából indult ki, s a textust nem hanyagolta el.

– Az evangelizáció tartalmát tekintve két üzenetnek az elsődlegességét mondja ki Makkai. Először tudatosítani kell az alapbajt, amely a szárdiszi gyülekezetnek szóló üzenet kiterjesztése: „az a neved, hogy élsz, pedig halott vagy” (Jel 3,1b). Egyénnek és egyháznak egyaránt baja, hogy ezt a halálos állapotot feltáró diagnózist nem tudja és nem is akarja elfogadni. Pedig Krisztust nem érdeklik az élők, ő csak a halottakat keresi. A második és döntő üzenet Makkai szerint az evangelizáció egyetlen tartalma: Krisztus feltámadásának hirdetése. Az apostolok a feltámadás tanúi voltak. Az evangelizátor is az, aki a Feltámadott Krisztus élettámasztó hatalmát hirdeti. „Bizony, bizony, mondom néktek, hogy eljön az óra, és az most van, amikor a halottak hallják az Isten Fiának a hangját, és akik meghallották, élni fognak” (Jn 5,25). Az evangelizációval a feltámadás trombitájaként az életre hívó Ige

⁴³ A teljesebb kép érdekében megemlítjük, hogy volt egy harmadik irány is, amelyet a „református Gyülekezeti Evangelizáció Baráti Társasága” képviselt Békefi Benő, akkor nyíregyházi lelkipásztor vezetésével. A Bethánia Egyletből vált ki ez a csoport az 1930-as évek közepe táján. Bár hangsúlyozták, hogy a gyülekezetek éledése evangelizációs szolgálatuk célja, de munkájuk eredménye éppúgy az ekleziolakepződés volt, mint a Bethánia esetében. Akár „ellen-Bethániá”-nak is lehetne nevezni őket.

⁴⁴ Makkai Sándor: *Poiménika*. Bp. 1947. 202.

⁴⁵ Dietrich Bonhoeffer: *Gesammelte Schriften. IV. Finkenwalder Homiletik 1935–1939*. München 1965. 267.

hirdetése történik a halottakhoz, akár vallásos és erkölcsös egyháztagok, akár névleges keresztyének vagy hitetlenek és gonosz életűek.

– Az evangelizáció időtartamára nézve is kialakult álláspontja volt Makkainak. Az igehirdetés-sorozat nem lehet rövidebb három napnál, s nem lehet hosszabb tíz napnál. A legáltalánosabb a nyolcnapos időtartam volt (vasárnaptól vasárnapig), amely alatt meghatározott napirend szerint zajlott a munka.⁴⁶

Ezeket az evangelizációs elveket jól illusztráló nyolcnapos sorozat jelent meg Makkaitól 1946-ban *Döntő napok* címmel. A mintának szánt evangelizációs sorozatot Darányi Lajos 1948-ban megfogalmazott tételeinek a szem előtt tartásával vizsgáljuk. Darányi tanulmánya⁴⁷ arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen igehirdetésre van szüksége a magyar reformátusságának. A tanulmányban megfogalmazott szempontok a következők voltak:

1. *Evangelizáló* igehirdetésre van szükség, amely a bűn és kegyelem kettős pólusa köré tömörül. 2. *Írást magyarázó* igehirdetésre van szükség, amelyből kiderül, hogy Isten az egész élet Istene. 3. *Gyülekezetet mozgósító és nevelő* igehirdetésre van szükség, amely az egész gyülekezetnek szól, és az egészet együtt akarja Krisztus elé állítani. 4. *A magyar kegyesség gyökereit és formáit megtaláló* igehirdetés a kívánatos, amely a „magyar léleknek” megfelel, ezért a magyar református hagyományért kész akár három-négyszáz évet is visszaszámenni. 5. *Az utolsó idők bizonyosságát és az addigi hűséget hangoztató* igehirdetés kell, amely alázatra tanítja a jelen egyházat, hogy a kérdéseket nem ő fogja megoldani, hanem a visszatérő Krisztus.

Makkai Sándor *Döntő napok* című, mintának szánt evangelizációs sorozata a *Heidelbergi Káté* struktúrája szerint építkezik. A miseria-liberatio-gratitudio hármasság gondolatkörét tekinti vezérfonalának, ezzel jelezve, hogy itt összetéveszthetetlenül a református kegyesség és látásmód a meghatározó, amely a reformáció tanítását tartja táptalajának.

A modern evangelizációs igehirdetés felépítéséről a Johannes Hansen–Christian Möller dialógus⁴⁸ az *Evangelium–Gesetz–Evangelium* folyamatát domborítja ki a Római levél szerkezetére utalva.⁴⁹ A Római levél hármasság egysége a Heidelbergi Káté struktúrájára is rányomta a bélyegét, amely Makkait nem egyetlen beszéd ívének megkomponálására ihlette, hanem egy egész sorozat gondolati pilléreiül szolgált. Három estét szán Makkai a Káté I. főrészének: *Bűnöm és nyomorúságom*. A széles körű helyzetfelmérés (egyén-család-világ) a tényleges önismeretre jutást szolgálja. A 4–5. napon a megoldásra irányítja a gyülekezet figyelmét: *Kicsoda szabadít meg?* Itt ismét a református jelleg domborodik ki, amikor a Róm 9,16 kapcsán a hit által, ingyen kegyelemből való megigazulásról beszél, illetve a munus triplex Christi tanításában mutatja be Krisztus szabadító teljességét (HK 31.). A három utolsó napon a „Hogyan háláljam meg?” kérdést a HK 32. feleletére emlékeztetéssel kezdi el megválaszolni: *Légy keresztyén. Fuss és harcolj. Várjad az Urat*. Tavasz Sándor szavai juthatnak itt eszünkbe, aki azt mondta, hogy olyan mértékben vagyunk krisztianusok, amilyen mértékben részt veszünk a Krisztus hármasság tisztében.

⁴⁶ Egy evangelizációs nap munkarendjét így írja le a *Döntő napok* 46. oldalán: „7–8 óráig a lelképásztori háznál családi áhítat. Ennek keretében az evangélisták és munkatársai megbeszélik a napi munkatervet. – 8–9 óráig gyülekezeti reggeli istentisztelet és imaóra. 10–12 óráig evangelizációs szolgálat a gyermekek, általában véve az iskolába járók közt és családlátogatások. – 3–5 óra között naponként felváltva evangelizációs szolgálat férfiak, nők és ifjak között. – 5 órakor evangelizációs istentisztelet az egész gyülekezet részére. Naponta fél 7–7-ig utóösszejövétel, imaóra. – 7–8 órakor házi istentisztelet, családlátogatás.”

⁴⁷ Darányi Lajos: *Mit vár ma a magyar nép az evangélium hirdetésétől? Milyen evangéliumhirdetésre van tényleg szüksége a magyar népnek?* = *Az Egyház a világban*. Bp. 1948. 227–246.

⁴⁸ J. Hansen–Ch. Möller: *Evangelisation und Theologie*. Neukirchener Verlag. 13. és 25. s. köv.

⁴⁹ Uo. 13.

A *Döntő napok* sorozatot nagyító alá téve meggyőződhetünk arról, hogy Makkai ebben a fegyelmezett, bibliai logikát követő keretben is tudott szabadon, közvetlen hangon evangelizálni. Ez is azt példázza, hogy a Szentlélek hatása és a prédikáció világos felépítettsége nem egymást kizáró tényezők. Igehirdetéseiben általában a hármas tagolást követte, s ezt a vázlatpontok megszámozásával is jelezte. Sűrűn feltett kérdésekkel, egyes szám 2. személyű megszólításokkal egészen személyes hangot ütött meg. Meglepő s ugyanakkor jellemző is, hogy a nyolc igehirdetésben szinte kizárólag bibliai példákat használt. Mindössze egy esetben találunk kívülről vett illusztrációt, amikor lélektani ismereteket idéz fel a bűn martalékává lett család problematikájával kapcsolatban: „A lélektudomány és a tapasztalás a legmegdöbbentőbben tárta fel, hogy a felnőtt emberek kínzó gátlásai, elnyomottsági érzése, hamis és gonosz elégtételkeresése, bosszúszomja, önző kegyetlensége mind a gyermekség elfojtott sérelmeiből fakad. [...] Nincs szomorúbb bizonyítéka a keresztyénség családi bűnösségének, mint az, hogy a modern kor egy híres doktora azt tanította: minden gyermek gyűlöli tudata alatt apját vagy anyját s halálát kívánja; a házastársak közt tudatalatti halálos harc folyik; a testvérek gyűlöletes féltékenységet takarnak s mindez természetes. Nem minket vádol-e az a keserű gúnyolódás, amit sok könyvben olvashattunk és sok szellemeskedő társaságban hallhattunk, hogy igazán jóízűen csak a testvérek tudják gyűlölni egymást?”⁵⁰

Minden esetben nagy figyelmet szentelt Makkai a prédikáció történelmi beágyazottságára. Az időszerű igehirdetésre ad ezzel példát, miközben prófétai hangot szólaltatva meg, a Biblia történelemszemléletét érvényesítette az 1946-os magyar helyzetben. Erre példa az alábbi idézet is: „És te magyar vagy. Ebben a hazában élsz, melyen kívül nincs számodra hely a világban. Érzed és siratod leverettetésünket? És érzed, hogy bűnünk büntetése ez? A te bűnöd is? És a romokon látod-e, hogy maradt egy kincsünk és hatalmunk: van szabadító és csodatevő Istenünk, ha hiszünk benne s Igéjére építjük fel jövőnket. És ezt megtehetjük, mert szól még magyarul az evangélium. A Szentírás szól Izráel csodafolyójáról, a Jordánról, melyben a próféta szavára megtisztult a belpoklos Naámán, a legfélelmesebb ellenség. Van-e ilyen magyar folyó, magyar gyógyvíz a lelki belpoklosság halálos nyavalyája ellen? Az Ige a Jordán példájával azt mondja nekünk: ti szegény magyarok, nemcsak a Tisza és a Duna folyik keresztül országotokon, hanem a bűnbánat és szeretet lelki folyója is. A magyar Bibliából fakad és a te hívő szívedben keresi útját az örök élet tengere felé. Megtisztulhatsz benne magad, és tisztaságot árasztasz másokra is.”⁵¹

Nem maradt el az eszkatológiai távlat felmutatása sem, amely az *1Kor 15,19* alapján szólalt meg a sorozatzáró igehirdetésben: „Ha csak ebben az életben reménykedünk Krisztusban, minden embernél nyomorultabbak vagyunk. Nekünk, hívő keresztyéneknek az a legnagyobb gyötrelmünk, hogy évtizedek óta látnunk kell a keresztyénség elsorvadását és megüresedését egyházunkban. Ma már tisztán látjuk ennek az okát. Az elmúlt időszak bezárta a keresztyén reménységet ebbe a földi világba és életbe, a vallást ésszerűsítette, humanizmussá változtatta, szociális kérdések megoldására korlátozta. Így lett a keresztyén élet polgári erkölccsé, szokássá, külső mázzá. Erősen hangoztatták a keresztyénség gyakorlatiását is; nem a hitre, hanem a cselekedetekre helyezték a súlyt. Ez teljesen evangéliumellenes.”⁵² „Ezért ma keresztyén életünk főkérdésévé a végső dolgok titka lett... Életünk súlypontját ebből a világból ki kell helyeznünk az életen túlra, a nagy jövőndöbe.”⁵³

Makkai Sándor evangelizációs sorozatának értékelését összegezve – Darányi Lajos tételre is gondolva – megállapíthatjuk, hogy *azt* adta és *úgy* ezekben az igehirdetéseiben, amilyen evangéliumhirdetésre szüksége volt a kor magyar reformátusságának.

⁵⁰ Makkai Sándor: *Döntő napok*. Debrecen 1946. 13–14.

⁵¹ Uo. 20–21.

⁵² Uo. 40.

⁵³ Uo. 41.